

Cambyses in Egypt: Re-examining Historical Narratives and Archaeological Evidence

Sahmeddin Khazaei¹

¹ Assistant Professor of Ancient Iranian History, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Lorestan University, (Corresponding Author). Email: Khazaei.s@lu.ac.ir

ARTICLE INFO

Article type:
Research Article

Article History:

Received
December 21, 2024
Accepted
February 23, 2025

10.2234/z.a.r.2025.722
578

Citation:

Mohammadi
Khazaei, S., (2025).
"Cambyses in Egypt:
Re-examining
Historical Narratives
and Archaeological
Evidence", *Zagros
Archaeological
Research*, 1(2): 92-
110 doi:
10.2234/z.a.r.2025.722
578

ABSTRACT

The historical presence of Iran in Egypt and the establishment of relations between these two significant powers trace back to the Achaemenid period. The Achaemenid Empire, recognized as one of history's largest empires, spanned territories from West Asia to Northeast Africa. This article examines historical narratives and archaeological data pertaining to Cambyses and his activities in Egypt. Historical and archaeological studies concerning Cambyses and his presence in Egypt offer a complex picture of the cultural and political interactions during the Achaemenid era. Relations between Iran and Egypt during the Achaemenid period, particularly under Cambyses' rule, hold immense historical significance. This research aims to analyze Cambyses' actions in Egypt by re-examining historical accounts and investigating archaeological evidence. The research methodology involves a comparative analysis of narratives by Greek historians, inscriptions, architectural works, and archaeological data. The findings suggest that historical narratives portray Cambyses as a ruthless figure, inattentive to Egyptian cultural and religious matters, while archaeological evidence, particularly the Udjhorresnet inscription, presents a contrasting image of him as a prudent ruler who respected Egyptian cultural and religious traditions, as well as their social and economic life. By critically analyzing historical narratives and archaeological data, this research seeks to provide a more balanced picture of Cambyses and his impact on Egypt, emphasizing the importance of examining these cultural and historical interactions.

Keywords: Achaemenids, Cambyses, Egypt, Historical Narratives, Archaeological Data.

Introduction

The Achaemenid presence in Egypt is a significant and noteworthy period in ancient history. This interaction led to the expansion of the Achaemenid Empire and its dominance over one of the great civilizations of the ancient world. It also had profound effects on Egypt's culture, economy, and political structure. This article examines various aspects of this period, aiming to re-examine historical narratives and archaeological evidence from the time of Cambyses in Egypt. Given the scope and importance of the Achaemenid Empire, control over Egypt was a strategic, economic, and political objective for the empire, and Cambyses' conquest marks a turning point in Achaemenid history and Iranian-Egyptian relations. This research utilizes a variety of sources, including accounts from classical historians like Herodotus and archaeological findings, to examine and compare different perspectives on Cambyses and his policies in Egypt.

This research employs a descriptive-analytical method with a critical and interdisciplinary approach to examine the subject. The sources used include accounts from classical historians such as Herodotus, archaeological findings, and previous research on Iranian-Egyptian relations. The method of analysis is based on comparing and analyzing different perspectives, critically interpreting sources, focusing on new archaeological data, and examining the Egyptian viewpoint to provide a more comprehensive and balanced picture of the Cambyses era in Egypt.

Discussion

The beginning of relations between Iran and Egypt during the Achaemenid period dates back to the time of Cyrus the Great (550-530 BC). The conquests of Cyrus the Great led to the formation of an alliance between the major powers of that time, including Lydia, Babylon, and Egypt. Under the pressure of this alliance, the conquest of the aforementioned lands was clearly on Cyrus' agenda, and he even commissioned his son, Cambyses, to prepare for the military campaign to Egypt (Montazeri, 1391: 250-252). Regarding the establishment of relations between Cyrus and Amasis (570-526 BC), the Pharaoh of Egypt, there are conflicting accounts. Herodotus, as one of the most important historical sources of this time, in his narratives, explains the reasons for the war between Cambyses and Egypt and says that the disagreement over marriage between the Persian court and the Amasis court was one of these reasons (Herodotus, III. 1).

With the conquest of Egypt by Cambyses, the twenty-sixth dynasty of the Pharaohs of Egypt fell, and the Iranians established the twenty-seventh dynasty of the Pharaohs of Egypt (525-404 BC) (Dandamayev, 1381a: 154; Dandamayev, 1381b: 110; Azari, 1351: 140). After the conquest of Memphis, the western neighbors of Egypt, namely Libya, Barqa, and Cyrene, also declared their allegiance. To strengthen the southern borders of Egypt, Cambyses established friendly relations with the kings of Napatan, who ruled over the south of Aswan, and also managed to conquer the Al-Kharga oasis (Herodotus, III. 10-26). After learning about a rebellion that had formed in Persia against his power, Cambyses entrusted the city of Egypt to Ariandes and left Egypt, but died on the way (Herodotus, III. 10-26; IV. 166; Kent, 1953: 120; BD1. 11; Sharp, 1346: 29). In any case, the conquest of Egypt under the command of Cambyses is considered not only a military act but also a turning point in the history of the Achaemenids.

There are two categories of documents for analyzing the actions of Cambyses (530-522 BC) in Egypt: archaeological documents and historical accounts. In the following, Cambyses' actions in Egypt will be analyzed based on these two categories of documents. Historical narratives about Cambyses and his actions in Egypt, especially regarding the killing of the Apis bull and the accusation of his madness, originate from classical sources such as Herodotus and other Greek historians. These narratives are often in contradiction with

archaeological data and represent cultural and ideological differences between Greek and Egyptian sources.

In ancient Egypt, the Apis bull was a symbol of the gods, especially the god of life, and was considered a sacred creature. One of the important events that contributed to shaping a negative image of Cambyses in ancient historiography is the story of killing the Apis bull and attributing madness to him. Herodotus provides an account in this regard that shows Cambyses' change in behavior and mental state after the conquest of Egypt. According to Herodotus, after returning from the military campaign to Ethiopia, Cambyses went mad upon seeing the joy of the Egyptians in honor of Apis; because he thought that this joy was due to his failure in the military campaign to Ethiopia. Following this idea, he disrespected the Egyptian gods and their religious customs, killed the Apis bull, and harassed the priests and people of Egypt, and Herodotus attributes these events to his spiritual change (Herodotus, III. 27-30). Strabo (Book Seventeen, chapter 1, paragraphs 27 and 46) and Justin (Justin, I. 9), also emphasizing Cambyses' madness, attribute the order to destroy temples and disrespect Egyptian gods to him. Other classical historians, following Herodotus, have also attributed the killing of the Apis bull to Cambyses. Pliny and Plutarch also refer to a series of violent and irrational behaviors of Cambyses, which have contributed to a negative and frightening image of him (Pliny, Book 26; Plutarch, *Moralia*).

However, historical accounts about Cambyses are always in conflict with Egyptian archaeological documents. A review of three ancient documents, including the inscriptions of the burial of the Apis bull in Serapeum, the cemetery of the Apis bulls (Brosius, 1400: 78), shows that this sacred bull was buried in 524 BC. with special ceremonies, and Cambyses respected his funeral. The inscriptions explicitly state that the Apis bull died of natural causes, not because of Cambyses' violence, and this is one of the pieces of evidence that challenges the story of the Apis bull's murder and Cambyses' madness. The summary of three Egyptian documents regarding the death and burial of the Apis bull is as follows:

Tombstone of the Apis Bull (524 BC): This tombstone shows that the Apis bull was buried in November 524 BC. during the reign of Cambyses. The text of the inscription refers to the magnificent funeral ceremony, the embalming hall, and the precious gifts that were provided for the Apis bull. Also, Cambyses is mentioned as the king of Egypt, and his orders to carry out the funeral ceremony are mentioned (Posener, 1936: no. 3). **Inscription on the stone coffin of the Apis bull:** This inscription also introduces Cambyses as the king of upper and lower Egypt and attributes the construction of a large stone coffin made of granite as a memorial to the Apis-Osiris bull. In this inscription, long life, power, and health are wished for Cambyses, and it is emphasized that he will remain the king of Egypt forever (Posener, 1936: no. 4). **Stone carving of the burial of the Apis bull (518 BC):** This stone carving is related to the burial of another Apis bull in the fourth year of the reign of Darius I (518 BC). The text of the inscription shows that Darius, like Cambyses, held a magnificent funeral ceremony for the Apis bull and made a valuable coffin for him. In this text, the commemoration of the Apis bull by Darius and the value of the gifts presented to him are mentioned. It also mentions the birth of the previous Apis bull during the reign of Cambyses (Posener, 1936: no. 5; Brosius, 1400: 131-132).

Based on these three texts, the Apis bull died naturally one year after the conquest of Egypt by Cambyses. Also, the new Apis bull was born in May 525 BC and died in the fourth year of the reign of Darius I, that is, in 518 BC (Brosius, 1400: 78). Various researchers also believe, according to the existing documents, that Cambyses not only did not disrespect the beliefs and customs of the Egyptians but also held a magnificent funeral ceremony for the Apis bull and played a role in this ceremony as the king of Egypt, and they reject Herodotus's claims about Cambyses' disrespect for the Apis bull and hiding his funeral ceremony (Atkinson, 1956: 170;

Posener, 1936: 30-33, 171-175; Olmsted, 1383: 123-124; Brosius, 1400: 79; Brian, 1379: 1/157-158; Girshman, 1384: 181; Ghaemmagami, 1348: 131; Kurt, 1389: 51; Cook, 1388: 100-101; Dandamaev, 1381b: 116; Bershani, 1385: 379; Azari, 1351: 139).

In addition to the Apis bull affair, other accusations have been made against Cambyses, including disrespect for the tomb and body of Amasis and disrespect for Egyptian temples and reduction of their income. Given the review of the existing evidence, it must be said that many of these accusations are baseless and stem from the hostility and prejudice of Greek historians.

The Ujahorresnet inscription is one of the most important sources for understanding Cambyses' policies in Egypt. Ujahorresnet, an Egyptian physician and admiral, praises Cambyses in this inscription and introduces him as a fair king and supporter of Egyptian temples and customs. This inscription shows that Cambyses cooperated with the local elites of Egypt and attached importance to preserving Egyptian traditions.

The analysis of Cambyses' hieroglyphic inscription on a royal seal shows that Cambyses respected the Egyptian gods and introduced himself as the legal king of Egypt. This inscription introduces Cambyses as the "king of upper and lower Egypt" who is devoted to the goddess Wadjet, and thus presents himself as a legitimate successor to the Pharaohs.

Other Egyptian archaeological documents show that Cambyses followed the customs of the previous twenty-sixth dynasty. Despite evidence of temple destruction, Cambyses ordered reparations and the restoration of economic activity. He also established three garrisons to protect Egypt.

In conclusion, it must be said that the image presented of Cambyses in Greek sources, especially the works of Herodotus and other Greek historians, has been greatly influenced by the prejudices, animosities, and biased views of these historians. Relying on oral and often hostile sources, they introduced Cambyses as an autocratic and mad king who disrespected Egyptian customs and traditions. In contrast, archaeological evidence includes the inscriptions of the tomb of the Apis bull, the inscription of Ujahorresnet, architectural works, and burial objects, which often reflect more objective and tangible realities, and present a different image of Cambyses and his management in Egypt. This evidence shows that Cambyses, by adopting a policy of tolerance and interaction regarding maintaining the economic and social stability of Egypt, interacting with local elites, and respecting Egyptian traditions and religious customs, tried to preserve the culture and traditions of Egypt and tried to introduce himself as a legitimate successor to the Pharaohs. Therefore, to better understand the period of Cambyses' rule in Egypt, it is necessary to examine historical narratives with caution and accuracy and to pay attention to archaeological evidence as complementary and often more reliable sources.

Conclusion

The present study, aimed at examining the cultural and artistic interactions between Iran and Egypt during the Achaemenid period, undertook a comparative analysis of historical narratives and archaeological evidence related to Cambyses' presence in Egypt. The findings of this research indicate that the image of Cambyses presented in Greek sources, particularly the works of Herodotus, was largely influenced by the prejudices, animosities, and biased viewpoints of Greek historians. Relying on oral and often hostile sources, these historians portrayed Cambyses as an autocratic, insane, and disrespectful king towards Egyptian customs and traditions.

In contrast, archaeological evidence, including the inscriptions from the tomb of the Apis bull, the Ujahorresnet inscription, architectural works, and funerary objects, which often reflect more objective and tangible realities, presents a different picture of Cambyses and his management in Egypt. This evidence suggests that Cambyses, by adopting a policy of

tolerance and engagement in maintaining the economic and social stability of Egypt, interacting with local elites, and respecting Egyptian traditions and religious customs, sought to preserve the culture and traditions of Egypt and endeavored to present himself as a legitimate successor to the Pharaohs.

These contradictions demonstrate that historical narratives cannot be regarded as entirely impartial and accurate sources and require careful and critical examination, considering the political, social, and cultural contexts of their time. In particular, Herodotus's accounts, heavily reliant on hostile oral sources and influenced by anti-Iranian distortions, provide a completely negative and potentially inaccurate image of Cambyses. Therefore, to better understand the period of Cambyses' rule in Egypt, it is essential to examine historical narratives, especially those of Herodotus, with caution and precision and to consider archaeological evidence as complementary and often more reliable sources. By combining and analyzing these two categories of sources, a more comprehensive and realistic understanding of Cambyses' character and actions in Egypt can be achieved, and one-sided and prejudice-based judgments can be avoided.

کمبوجیه در مصر؛ بازخوانی روایات تاریخی و شواهد باستان‌شناختی

سهم‌الدین خزائی^۱

^۱ استادیار تاریخ ایران باستان، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران، رایانامه:

Khazaei.s@lu.ac.ir

اطلاعات مقاله

دریافت مقاله:

۱۴۰۳/۱۰/۰۱

پذیرش نهایی:

۱۴۰۳/۱۲/۰۵

چکیده

پیشینه تاریخی حضور ایران در مصر و برقراری روابط میان این دو قدرت بزرگ به دوران هخامنشیان بازمی‌گردد. امپراتوری هخامنشی که از بزرگ‌ترین امپراتوری‌های تاریخ به‌شمار می‌آید، از سرزمین‌های غرب آسیا تا شمال شرقی آفریقا را دربر می‌گرفت. این مقاله به بررسی روایت‌های تاریخی و داده‌های باستان‌شناختی مرتبط با کمبوجیه و فعالیت‌های او در مصر می‌پردازد. مطالعات تاریخی و باستان‌شناختی در مورد کمبوجیه و حضور او در مصر، تصویری پیچیده از تعاملات فرهنگی و سیاسی دوران هخامنشیان ارائه می‌دهند. روابط ایران و مصر در دوره هخامنشیان، به‌ویژه در زمان حکومت کمبوجیه، از اهمیت تاریخی بسزایی برخوردار است. این پژوهش با هدف بازخوانی روایات تاریخی و بررسی شواهد باستان‌شناسی، به تحلیل اقدامات کمبوجیه در مصر می‌پردازد. روش تحقیق شامل تحلیل تطبیقی روایات مورخان یونانی، کتیبه‌ها، آثار معماری و داده‌های باستان‌شناسی است. یافته‌ها نشان می‌دهد که روایت‌های تاریخی، کمبوجیه را فردی بی‌رحم و بی‌توجه به مسائل فرهنگی و مذهبی مصر توصیف می‌کنند، در حالی که شواهد باستان‌شناسی، به‌ویژه کتیبه اوجاهورسنت، تصویری متفاوت از او به‌عنوان حاکمی با تدبیر ارائه می‌کند که به سنت‌های فرهنگی و مذهبی مصری و زندگی اجتماعی و اقتصادی آنها احترام گذاشته است. این پژوهش با تحلیل انتقادی روایت‌های تاریخی و داده‌های باستان‌شناختی، سعی در ارائه تصویری متوازن‌تر از کمبوجیه و تأثیرات او بر مصر دارد و بر اهمیت بررسی این تعاملات فرهنگی و تاریخی تأکید می‌کند.

ارجاع به مقاله: خزائی،

سهم‌الدین، (۱۴۰۳)، «کمبوجیه در مصر؛ بازخوانی روایات تاریخی و شواهد باستان‌شناختی»، پژوهش‌های باستان‌شناسی زاگرس، ۱(۲)، ۹۲-۱۱۰.

کلیدواژگان: هخامنشیان، کمبوجیه، مصر، روایات تاریخی، داده‌های باستان‌شناسی.

مقدمه

حضور هخامنشیان در مصر، دوره‌ای مهم و مورد توجه در تاریخ باستان است. این تعامل، از یک سو، به گسترش امپراتوری هخامنشیان و تسلط بر یکی از تمدن‌های بزرگ دنیای باستان انجامید و از سوی دیگر، اثرات ژرفی بر فرهنگ، اقتصاد و ساختار سیاسی مصر برجای گذاشت. این مقاله با هدف بازخوانی روایات تاریخی و شواهد باستان‌شناختی دوران کمبوجیه در مصر، ابعاد گوناگون این دوره را بررسی می‌کند. با توجه به گستره و اهمیت امپراتوری هخامنشیان، تسلط بر مصر، هدفی استراتژیک، اقتصادی و سیاسی برای این امپراتوری محسوب می‌شد و فتح آن توسط کمبوجیه، نقطه‌ی عطفی در تاریخ هخامنشیان و روابط ایران و مصر به شمار می‌آید. این پژوهش با بهره‌گیری از منابع متنوع، از جمله روایات مورخان کلاسیک چون هرودوت و یافته‌های باستان‌شناختی، به بررسی و مقایسه‌ی دیدگاه‌های مختلف در مورد کمبوجیه و سیاست‌های او در مصر می‌پردازد.

پرسش‌های پژوهش: پرسش اصلی این پژوهش این است که آیا می‌توان با استناد به شواهد موجود، روایت‌های تاریخی سنتی در مورد کمبوجیه در مصر را به چالش کشید؟ در راستای پاسخ به این پرسش، سیاست‌ها، اقدامات و تأثیرات فتح مصر توسط کمبوجیه، دیدگاه‌های جدیدی که شواهد باستان‌شناختی ارائه می‌دهند و نگرش مصریان به دوران حکومت کمبوجیه نیز مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

روش پژوهش: این پژوهش با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و با رویکردی انتقادی و بین‌رشته‌ای به بررسی موضوع می‌پردازد. منابع مورد استفاده شامل روایات مورخان کلاسیک هم‌چون هرودت، یافته‌های باستان‌شناختی و پژوهش‌های پیشین در مورد روابط ایران و مصر است. روش تحلیل بر پایه مقایسه و تحلیل دیدگاه‌های مختلف، تفسیر انتقادی منابع و با تمرکز بر داده‌های باستان‌شناسی جدید و بررسی دیدگاه مصریان استوار است تا تصویری جامع‌تر و متعادل‌تر از دوران کمبوجیه در مصر ارائه شود.

پیشینه پژوهش

در خصوص موضوع مورد نظر پژوهش چندان‌ی صورت نگرفته، اما در مورد روابط ایران و مصر در دوران هخامنشی پژوهش‌های چندی انجام شده است که می‌تواند در روند کار مورد استفاده قرار بگیرند. آذری (۱۳۵۱)، گلرو (۱۳۸۰) و منتظری (۱۳۹۱) به بررسی روابط تاریخی ایران و مصر به‌طور کلی پرداخته‌اند. خسروشاهی (۱۳۷۹)، طاووسی و دیگران (۱۳۸۵) و ولایتی (۱۳۸۹ و ۱۳۹۶) در آثار خود تا حدودی روابط فرهنگی ایران و مصر در دوره هخامنشی را مورد مطالعه قرار داده‌اند. برشانی (۱۳۸۵) و رضا (۱۳۹۱) نیز به چگونگی فتح مصر توسط کمبوجیه پرداخته‌اند و قائم‌مقامی (۱۳۴۸) نیز به مسئله کشتن گاو آپیس توسط کمبوجیه اشاراتی کرده است. پژوهش‌های مذکور بیشتر به روابط سیاسی و فرهنگی ایران و مصر به‌طور کلی پرداخته‌اند، اما در پژوهش حاضر تلاش شده تا با اتخاذ رویکردی انتقادی و بین‌رشته‌ای و با ارائه تفسیرهای جدید و مستند از دوره کمبوجیه در مصر، به درک بهتر این دوره تاریخی پرداخته و با تمرکز بر داده‌های باستان‌شناسی جدید، تحلیل جامعه‌شناختی و اقتصادی، و بررسی دیدگاه مصریان، به فراتر از پژوهش‌های پیشین رفته و ابعاد جدیدی از این دوره را روشن سازد.

سرآغاز روابط ایران و مصر در دوره هخامنشیان

سرآغاز روابط میان ایران و مصر در دوره هخامنشی به زمان کورش بزرگ (۵۵۰-۵۳۰ پ.م.) برمی‌گردد. فتوحات کورش بزرگ موجب شکل‌گیری اتحاد میان قدرت‌های بزرگ آن زمان، از جمله لیدی، بابل و مصر شد. تحت فشار این اتحاد، تصرف سرزمین‌های یادشده به‌وضوح در دستور کار کورش قرار گرفت و او حتی فرزند خود، کمبوجیه، را مأمور تدارک مقدمات لشکرکشی به مصر کرده بود (منتظری، ۱۳۹۱: ۲۵۰-۲۵۲). در خصوص برقراری روابط میان کورش و آمازیس (۵۷۰-۵۲۶ پ.م.)، فرعون مصر، آگاهی‌های متناقضی وجود دارد. هرودت به‌عنوان یکی از مهم‌ترین منابع تاریخی این زمان، در روایت‌های خود به تشریح علل جنگ میان کمبوجیه و مصر پرداخته و می‌گوید که اختلاف بر سر زناشویی میان دربار پارس و دربار آمازیس یکی از این علل بوده است (Herodotus, III. 1).

سه روایت اصلی در مورد آغاز روابط ایران و مصر وجود دارد. نخست، با توجه به شهرت پزشکان مصر، کورش از آمازیس درخواست می‌کند تا بهترین پزشک را برای معالجهٔ چشمانش به دربار ایران بفرستد. آمازیس نیز چنین می‌کند و یکی از پزشکان را از زن و فرزندش جدا کرده و او را به نزد کورش می‌فرستد (Herodotus, III. 1). روایت دوم به خواستگاری کورش از نی‌تیس (Nitetis)، دختر فرعون مصر، آپریس، اشاره دارد. اگرچه هرودت این داستان را غیرواقعی می‌داند، اما مصری‌ها باور دارند که کمبوجیه فرزند کورش و این دختر بوده است (Herodotus, III. 2). در واقع، این داستان تلاش مصری‌ها برای ایجاد رابطهٔ نسبی میان کمبوجیه و یک شاهزاده مصری را نشان می‌دهد (پیرنیا، ۱۳۸۱: ۴۵۴/۱). برخی روایت‌ها نیز به تلاش‌های منجر به نبرد میان کمبوجیه و آمازیس اشاره دارند. یکی از این روایت‌ها حکایت از آن دارد که کمبوجیه در زمان کودکی خود سوگند یاد کرده که انتقام مادرش، کاساندان را از مصری‌ها بگیرد، چراکه زنی مصری جای او را در دربار کورش گرفته بود (Herodotus, III. 3).

با وجود روایت‌های متنوع ذکرشده، باید به این نکته توجه کرد که نقشه تسخیر مصر نخستین بار در دوران کورش بزرگ تدوین شد. مصر در دسته‌بندی‌های مختلف علیه ایران شرکت کرده و تنها سرزمینی بود که پس از سقوط ماد، لیدی و بابل هنوز تسخیر نشده بود. این امر کورش را ملزم می‌کرد که به فتح مصر بپردازد، زیرا این کشور می‌توانست به‌عنوان مانعی بر سر راه گسترش قلمرو هخامنشیان عمل کند (اومستد، ۱۳۸۳: ۱۲۰؛ آذری، ۱۳۵۱: ۱۳۰).

تلاش‌های آمازیس برای تقویت مواضع خود در برابر کورش، از جمله اتحاد با پولیکراتس، دیکتاتور ساموس (Herodotus, III. 39)، و اقدام به تصرف قبرس (Herodotus, II. 182) و کنترل سواحل شرقی مدیترانه، نشان‌دهنده نگرانی مصر از پیشرفت‌های کورش و ضرورت نبردی احتمالی بود. به‌طور کلی، با توجه به اهداف کورش از یک سو و اقدامات آمازیس از سوی دیگر، نبرد میان ایران و مصر اجتناب‌ناپذیر به‌نظر می‌رسید. اما گرفتار شدن کورش در نبردهای مرزی در شرق و کشته‌شدن او (برای اطلاعات بیشتر در این خصوص مراجعه کنید به: Herodotus, III. 214؛ Justin, I. 8؛ گزنفون، کتاب هشتم: فصل هفتم؛ فوتیوس، ۱۳۸۰: کتاب‌های ۸-۶؛ بروس کلدانی، به نقل از پیرنیا، ۱۳۸۱: ۴۲۷/۱؛ دیودور سیسیلی، کتاب دوم، بندهای ۴۳-۴۴؛ استرابو، کتاب یازدهم، فصل هشتم، بندهای ۲-۵)، وظیفهٔ تسخیر مصر را به‌عنوان میراثی برای کمبوجیه باقی گذاشت. بنابراین، می‌توان گفت که روابط ایران و مصر در دورهٔ هخامنشیان عمدتاً بر اساس اهداف سیاسی و استراتژیک شکل گرفت. کورش بزرگ با هدف گسترش قلمرو و تثبیت قدرت هخامنشیان، به‌دنبال تسخیر مصر بود. این هدف به‌علت موقعیت جغرافیایی مصر، ثروت‌های آن و نقش آن در اتحاد‌های ضدایرانی دارای اهمیت ویژه‌ای بود. در این میان، باید گفت که روایات تاریخی در مورد آغاز روابط ایران و مصر، مانند داستان خواستگاری کورش از دختر فرعون یا انتقام کمبوجیه از مصری‌ها، بیشتر جنبه افسانه‌ای و تبلیغاتی داشته است.

کمبوجیه (۵۳۰-۵۲۲ پ.م.)، پسر کورش بزرگ، مأموریت فتح مصر را دنبال کرد و پس از رسیدن به قدرت، تسخیر مصر را به عنوان کار ناتمام پدرش در رأس اهداف خود قرار داد (منتظری، ۱۳۹۱: ۲۵۳). او به دلایلی از قبیل بلندپروازی، مال‌دوستی، کین‌خواهی و توسعه‌طلبی به مصر لشکر کشید (شهبازی، ۱۳۴۹: ۴۲۰). کمبوجیه برای آماده‌سازی لشکرکشی به مصر، اقدام به تقویت نیروی دریایی خود کرد و نیروهای دریایی خود را از میان ساکنان اقوام دریانورد تابع ایران شکل داد (Herodotus, III. 34). او هم‌چنین با فتح قبرس، تسلط خود بر مدیترانه شرقی را تقویت کرد (Herodotus, III. 19) و با اعراب شبه‌جزیره سینا توافقاتی برای تسهیل عبور سپاه ایران از صحرای سینا انجام داد (Herodotus, III. 7-9).

در سال ۵۲۶ پ.م. با درگذشت آمازیس، فرعون مصر و جانشینی پسامتیک سوم، کمبوجیه لشکرکشی خود به مصر را آغاز کرد. در همین زمان، پولیکراتس، جبار ساموس، اتحاد با مصر را رها کرده و به کمبوجیه پیوست و بخشی از نیروهای دریایی خود را نیز در اختیار کمبوجیه گذاشت (Herodotus, III. 44). فانس (Phanes) هالیکارناسی، یکی از فرماندهان پسامتیک سوم نیز به کمبوجیه پیوست و اطلاعات ارزشمندی در مورد نیروهای نظامی مصر و راه‌های دسترسی به دلتای نیل را در اختیار کمبوجیه گذاشت (Herodotus, III. 4). نخستین نبرد میان نیروهای ایرانی و مصری در دروازه پلوزیوم به وقوع پیوست. در این نبرد، مصری‌ها شکست خوردند و به استحکامات ممفیس عقب نشستند.

حمله کمبوجیه در سال ۵۲۵ پ.م. به ممفیس با محاصره این شهر همراه بود و سرانجام موفق به تصرف ممفیس و به اسارت گرفتن پسامتیک سوم شد. اقدام اولیه کمبوجیه در بخشش پسامتیک سوم، در پی آگاهی از توطئه‌ای از سوی او، به خشونت و کشتن وی منجر شد (Herodotus, III. 10-15). پژوهشگران بر این باورند که کاهش مقرری معابد، وضع مالیات‌های سنگین و اعزام صنعت‌گران مصری به پارس برای ساخت کاخ‌های سلطنتی، نارضایتی گسترده‌ای را در میان مردم و کاهنان مصری برانگیخت (داندامایف، ۱۳۸۱: ۱۱۳). این نارضایتی‌ها، همراه با لشکرکشی کمبوجیه به حبشه، زمینه‌ساز شورش مصری‌ها به رهبری پسامتیک شد. بنابراین، کمبوجیه در اواخر سال ۵۲۴ پ.م. به ممفیس بازگشته، شورش را سرکوب و پسامتیک را مجبور به خودکشی کرد (Herodotus, III. 15).

با تصرف مصر توسط کمبوجیه، سلسله بیست و ششم فراغته مصر سقوط کرد و ایرانی‌ها سلسله بیست و هفتم فراغته مصر (۵۲۵-۴۰۴ پ.م.) را تأسیس کردند (داندامایف، ۱۳۸۱ الف: ۱۵۴؛ داندامایف، ۱۳۸۱: ۱۱۰؛ آذری، ۱۳۵۱: ۱۴۰). پس از تصرف ممفیس، همسایه‌های غربی مصر یعنی لیبی، برقه و سیرن نیز تابعیت خود را اعلام کردند. کمبوجیه برای تحکیم مرزهای جنوبی مصر با پادشاهان ناپاتان که بر جنوب آسوان فرمان می‌راندند، روابط دوستانه‌ای برقرار کرد و موفق به فتح واحه الخارجه نیز شد (Herodotus, III. 10-26). کمبوجیه پس از آگاهی از شورش که در پارس علیه قدرت او شکل گرفته بود، شهری مصر را به آریاندس سپرد و مصر را ترک کرد، اما در میان راه درگذشت (Herodotus, III. 10-26; IV. 166; Kent, 1953: 120; BD1. 11). به هر حال، فتح مصر تحت فرمان کمبوجیه نه تنها به عنوان یک عمل نظامی، بلکه به عنوان یک نقطه عطف در تاریخ هخامنشیان به‌شمار می‌آید.

اقدامات کمبوجیه در مصر بر اساس روایات تاریخی و داده‌های باستان‌شناسی

دو دسته سند برای تحلیل اقدامات کمبوجیه (۵۳۰-۵۲۲ پ.م.) در مصر وجود دارد: اسناد باستان‌شناختی و روایات تاریخی. در ادامه به تحلیل اقدامات کمبوجیه در مصر بر اساس این دو دسته از اسناد پرداخته خواهد شد:

الف) کشتن گاو آپیس و جنون کمبوجیه: روایت‌های تاریخی درباره کمبوجیه و اقداماتش در مصر، به‌ویژه در مورد کشتن گاو آپیس و اتهام جنون او، از منابع کلاسیک مانند هرودت و دیگر مورخان یونانی سرچشمه می‌گیرند.

این روایت‌ها اغلب با داده‌های باستان‌شناسی در تضاد هستند و نشان‌دهنده تفاوت‌های فرهنگی و ایدئولوژیکی بین منابع یونانی و مصری هستند. گاو آپیس در مصر باستان نمادی از خدایان و به‌ویژه خدای زندگانی بود و به‌عنوان موجودی مقدس در نظر گرفته می‌شد. یکی از حوادث مهم که به شکل‌گیری تصویر منفی از کمبوجیه در تاریخ‌نگاری باستان کمک کرد، ماجرای کشتن گاو آپیس و نسبت دادن جنون به اوست. هرودت در این خصوص روایتی ارائه می‌دهد که نشان‌دهنده تغییر رفتار و حالات روحی کمبوجیه پس از فتح مصر است. به ادعای هرودت، کمبوجیه پس از بازگشت از لشکرکشی به حبشه، با دیدن شادمانی مصریان به افتخار آپیس، دچار جنون شد؛ زیرا گمان می‌کرد این شادمانی‌ها به دلیل ناکامی او در لشکرکشی به حبشه است. در پی این تصور، او به خدایان مصری و آداب مذهبی آن‌ها بی‌احترامی کرد، به کشتن گاو آپیس و آزار کاهنان و مردم مصر روی آورد و هرودت این وقایع را به تغییر روحی او نسبت می‌دهد (Herodotus, III. 27-30). استرابو (کتاب هفدهم، فصل ۱، بندهای ۲۷ و ۴۶) و ژوستین (Justin, I. 9) نیز با تأکید بر جنون کمبوجیه، دستور ویرانی معابد و بی‌احترامی به خدایان مصری را به او نسبت می‌دهند. دیگر مورخان کلاسیک نیز به پیروی از هرودت کشتن گاو آپیس را به کمبوجیه نسبت داده‌اند. پلینی و پلوتارک نیز به زنجیره‌ای از رفتارهای خشونت‌آمیز و غیرعقلانی کمبوجیه اشاره می‌کنند، که به تصویر منفی و ترسناک از او کمک کرده است (Pliny, Book 26; Plutarch, Moralia). اما روایت‌های تاریخی در مورد کمبوجیه همواره در تضاد با اسناد باستان‌شناسی مصری است. بررسی سه سند باستانی از جمله کتیبه‌های دفن گاو آپیس در سراپیوم، گورستان گاوهای آپیس (بروسیوس، ۱۴۰۰: ۷۸)، نشان می‌دهد که این گاو مقدس در سال ۵۲۴ پ.م. با تشریفات خاصی به خاک سپرده شده و کمبوجیه به مراسم تدفین او احترام گذاشته است. کتیبه‌ها به صراحت نشان می‌دهند که گاو آپیس نه به علت خشونت کمبوجیه، بلکه به مرگ طبیعی مرده است و این اتفاق یکی از شواهدی است که داستان قتل گاو آپیس و جنون کمبوجیه را به چالش می‌کشد. خلاصه سه سند مصری در مورد مرگ و تدفین گاو آپیس به این شرح است:

۱. **سنگ قبر گاو آپیس (سال ۵۲۴ پ.م.):** این سنگ قبر نشان می‌دهد که گاو آپیس در ماه نوامبر ۵۲۴ پ.م. در دوران سلطنت کمبوجیه دفن شده است. متن کتیبه به مراسم تدفین باشکوه، تالار حنوط و هدایای گران‌بهایی که برای گاو آپیس فراهم شده، اشاره می‌کند. همچنین، از کمبوجیه به‌عنوان شاه مصر یاد شده و از دستورات او برای انجام مراسم تدفین نام برده می‌شود (Posener, 1936: no. 3).
۲. **کتیبه روی تابوت سنگی گاو آپیس:** این کتیبه نیز کمبوجیه را به عنوان شاه مصر علیا و سفلی معرفی می‌کند و ساخت تابوت سنگی بزرگ از جنس گرانیت را به‌عنوان یادبودی برای گاو آپیس-اوزیریس به او نسبت می‌دهد. در این کتیبه برای کمبوجیه عمر طولانی، قدرت و سلامتی آرزو شده و تأکید شده که او تا ابد شاه مصر باقی بماند (Posener, 1936: no. 4).
۳. **سنگ‌نگاره تدفین گاو آپیس (سال ۵۱۸ پ.م.):** این سنگ‌نگاره مربوط به تدفین گاو آپیس دیگری در سال چهارم سلطنت داریوش یکم (۵۱۸ پ.م.) است. متن کتیبه نشان می‌دهد که داریوش نیز به مانند کمبوجیه، برای گاو آپیس مراسم تدفین باشکوهی برگزار کرده و تابوتی ارزشمند برای او ساخته است. این متن، به بزرگداشت گاو آپیس توسط داریوش و ارزشمند بودن هدایای تقدیمی به او اشاره شده است. همچنین، تولد گاو آپیس قبلی را در زمان سلطنت کمبوجیه ذکر می‌کند (Posener, 1936: no. 5); بروسیوس، ۱۴۰۰: ۱۳۱-۱۳۲).

بر اساس این سه متن، گاو آپیس یک سال پس از فتح مصر توسط کمبوجیه به طور طبیعی فوت کرده است. هم‌چنین گاو آپیس جدید در ماه مه سال ۵۲۵ پ.م. به دنیا آمده و در سال چهارم حکومت داریوش یکم، یعنی در سال ۵۱۸ پ.م. در گذشته است (بروسیوس، ۱۴۰۰: ۷۸). پژوهش‌گران مختلف نیز با توجه به اسناد موجود بر این باورند که کمبوجیه نه تنها به باورها و آیین‌های مصریان بی‌احترامی نکرده، بلکه برای گاو آپیس مراسم تدفین باشکوهی برگزار کرده و به‌عنوان شاه مصر، در این مراسم نقش داشته و ادعاهای هرودت مبنی بر بی‌احترامی کمبوجیه به گاو آپیس و پنهان کردن مراسم تدفین او را رد می‌کنند (Atkinson, 1956: 170; Posener, 1936: 30-33, 171-175). اومستد، ۱۳۸۳: ۱۲۳-۱۲۴؛ بروسیوس، ۱۴۰۰: ۷۹؛ بریان، ۱۳۷۹: ۱۵۷/۱-۱۵۸؛ گیرشمن، ۱۳۸۴: ۱۸۱؛ قائم‌مقامی، ۱۳۴۸: ۱۳۱؛ کورت، ۱۳۸۹: ۵۱؛ کوک، ۱۳۸۸: ۱۰۰-۱۰۱؛ داندامایف، ۱۳۸۱: ۱۶؛ برشانی، ۱۳۸۵: ۳۷۹؛ آذری، ۱۳۵۱: ۱۳۹).

کشتن گاو آپیس تبدیل به ابزاری برای تخریب شخصیت کمبوجیه شد. بررسی دلایل این روایت منفی می‌تواند به بنیان‌های سیاسی و اجتماعی دوران حکمرانی او برگردد. ادعای هرودت درباره دیوانگی کمبوجیه ممکن است بخشی از یک کنش تبلیغاتی به منظور تقویت تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی میان پارس‌ها و مصری‌ها و کاهش اعتبار حکومت کمبوجیه طراحی شده باشد. برخی از پژوهش‌گران منشأ داستان کشتن گاو آپیس به‌دست کمبوجیه و جنون او را روایات مصری می‌دانند که با این کار خواسته‌اند شخصیت کمبوجیه را متضاد با شخصیت نجیب و متواضع کورش نشان دهند و او را فرمانروایی دیوانه بنمایانند (بروسیوس، ۱۴۰۰: ۸۰-۸۱). برخی نیز بر این باورند که اینگونه روایت‌ها ممکن است به جهت ایجاد یک تصویر منفی از کمبوجیه به‌عنوان یک پادشاه بدخلق و خطرناک ترسیم شده باشد و تلاشی برای بازتعریف قدرت و مشروعیت در زمان داریوش یکم، جانشین کمبوجیه، باشد که به دنبال بهبود روابط با مصر بوده است (داندامایف، ۱۳۸۱: ۱۱۶). برخی منشأ این اتهامات را تحریف‌های تاریخی و احساسات ضد ایرانی مصری‌ها دانسته و بر این باورند که کاهش درآمد معابد و کاهنان مصری سبب شده تا آنها شخصیت کمبوجیه را با این‌گونه تبلیغات منفی و دروغین تخریب کنند (گیرشمن، ۱۳۸۴: ۱۸۱؛ کوک، ۱۳۸۵: ۲۸؛ فرای، ۱۳۸۲: ۱۶۰).

بنابراین، روایت‌های تاریخی درباره کشتن گاو آپیس و جنون کمبوجیه، تحت تأثیر دیدگاه‌های فرهنگی و ایدئولوژیکی زمانه خود قرار داشته است. در حالی که روایت‌های تاریخی کمبوجیه را به عنوان پادشاهی مجنون توصیف می‌کنند که به مقدسات مصری بی‌احترامی می‌کرده، شواهد باستان‌شناسی تصویر متفاوتی از او را ارائه می‌دهند که او نیز همانند پدرش در دیگر مناطق، به مقدسات مصری‌ها احترام گذاشته و همانند فراغنه قانونی مصر با مقدسات این سرزمین برخورد کرده است.

ب) بی‌احترامی به مقبره و جسد آمازیس: روایت‌های تاریخی، به‌ویژه از هرودت، به بی‌احترامی کمبوجیه نسبت به مقبره و جسد آمازیس، فرعون پیشین مصر، اشاره می‌کنند. بر اساس این روایت‌ها، کمبوجیه دستور داد تا جسد آمازیس از تابوت بیرون آورده شود، تحت شکنجه قرار گیرد و در نهایت سوزانده شود. این عمل از منظر پارسی‌ها و مصری‌ها، کفر و بی‌احترامی به مقدسات به شمار می‌رفت. ایرانیان آتش را مقدس می‌دانستند و مصری‌ها نیز بر این عقیده بودند که نابودی جسد انسان باعث از بین رفتن زندگی اخروی او می‌شود. هرودت می‌افزاید که در واقع جسدی که با آن بی‌احترامی شده، متعلق به شخص دیگری بوده که با آمازیس اشتباه گرفته شده است. او ادعا می‌کند که آمازیس پیش از مرگ پیش‌بینی کرده بود که ممکن است به جسدش اهانت شود و به همین خاطر دستور داده بود تا جسد یک مرد دیگر را در قبر او جای دهند تا از اهانت به جسد خود جلوگیری کند. از نظر هرودت این روایت به وضوح نشان‌دهنده احساسات عمیق مصری‌ها نسبت به احترام به مردگان و اعتقادات مذهبی‌شان است (Herodotus, III. 16).

به نظر می‌رسد که هرودت با چنین روایتی تلاش کرده که خود را به نوعی به روایت‌های تاریخی مرتبط کند که پیش از او وجود داشته است. او آمازیس را به‌عنوان یک حاکم و فاتح توصیف کرده که قدرت را از آپریس، پادشاه قانونی مصر، به سرقت برده است (Herodotus, III. 1). بنابراین، با روایت بی‌احترامی به آمازیس، ممکن است او قصد داشته که بی‌احترامی به کل خاندان آپریس و انتقام‌جویی از آن‌ها را توجیه کند. علاوه بر این، این روایت درک پیچیده‌ای را از علت دشمنی کمبوجیه با آمازیس و وضعیت سیاسی آن زمان نشان می‌دهد. کمبوجیه تلاش داشت خود را به‌عنوان جانشین مشروع آپریس معرفی کند و اتهام بی‌احترامی به آمازیس می‌تواند بخشی از استراتژی او برای تحکیم موقعیت خود در مصر باشد. عجیب بودن تصمیم به سوزاندن جسد آمازیس نیز ممکن است به همین استراتژی برگردد، زیرا سوزاندن مرده نه تنها بی‌احترامی به عقاید مذهبی مصری‌ها بود، بلکه پیامدهای سنگینی برای کمبوجیه داشت.

برشانی معتقد است که کمبوجیه با این عمل خود و با استفاده از باورهای مصری، عملاً آخرین نماد مردی که حکومتش را نامشروع می‌دانست، از میان برده است (Breciani, 1965: 313). او قصد داشت خود را به مردم مصر به‌عنوان جانشین مشروع سلسله سائیت معرفی کند، با این ادعا که تاج و تخت را از آمازیس غاصب که پادشاهی را از فرعون قانونی، آپریس، غصب کرده بود، بازپس گرفته است (برشانی، ۱۳۸۵: ۳۷۸). افسانه‌ای که کمبوجیه را به‌عنوان پسر یکی از دختران آپریس معرفی می‌کند (Herodotus, III. 1-3)، در همین راستا ساخته شده است. شواهدی نیز وجود دارد که طی سال‌های هجوم کمبوجیه به مصر، به نام آمازیس حمله شده و یک رشته بناهای یادبود مصری گواهی می‌دهند که کوششی برای زدودن نام آمازیس از طومارهای سلطنتی به عمل آمده است (De Meulenaere, 1951: 124-128).

شواهد باستان‌شناختی نشان می‌دهند که کمبوجیه همان رویه بیست و شش سلسله گذشته را دنبال کرده و تلاش کرده تا رضایت مصری‌ها را به‌دست بیاورد. او در نگاره‌ها مطابق سنت مصری و بدون ردای ایلامی، در برابر خدایان به صورت زانو زده به تصویر کشیده شده است (داندامایف، ۱۳۸۱: ۱۱۰؛ داندامایف، ۱۳۸۱ الف: ۱۵۴؛ دیاکونف، ۱۳۸۴: ۹۰-۹۱).

ج) بی‌احترامی به معابد مصری و کاهش درآمد آن‌ها: دوران حکومت کمبوجیه در مصر به‌عنوان دورانی مورد توجه تاریخ‌نگاران قرار گرفته است که با سخت‌گیری و بی‌احترامی به باورهای مذهبی و معابد مصری همراه بود. روایت‌های تاریخی، به ویژه نوشته‌های هرودت، بر دیوانگی و کفر کمبوجیه تأکید دارند و نشان از ویرانی معابد و غارت عتیقه‌ها و ثروت‌های آن‌ها می‌دهند. هرودت در توصیف رفتارهای کمبوجیه، به ویرانی معابد آپریس، آمون و دیگر معابد اشاره کرده و می‌نویسد که کمبوجیه دستور داد تا این معابد آتش زده شوند (Herodotus, III. 27-38). ژوستین و استرابو نیز نقل کرده‌اند که کمبوجیه معابد هلیوپولیس و تبس را ویران کرده و از غارت ثروت‌های مقدس خدایان مصری توسط پارسیان خبر می‌دهند (Justin, I. 9; Strabo, XVII, I. 27, 46). دیودور سیسیلی همچنین به سرقت مشابهی از سوی پارسیان در زمان کمبوجیه اشاره کرده و می‌افزاید که ثروت‌های غارت‌شده به آسیا منتقل شده و هنرمندان مصری نیز برای ساختن کاخ‌های سلطنتی به کار گرفته شدند (Diodorus Sicilicus, I, 44). هرودت معتقد است که این نابودسازی‌ها ظاهراً بر درآمد معابد تأثیر گذاشته و نفرت مصری‌ها را از کمبوجیه به دنبال داشت (Herodotus, III. 35).

برخی از اسناد باستان‌شناختی در دوران کمبوجیه نیز بیانگر آن هستند که معابد مصر تحت فشار مالی شدیدی قرار گرفته بودند. یک پاپیروس دموتی که در کتابخانه ملی پاریس نگهداری می‌شود، نگاهی اجمالی به سیاست مالی

کمبوجیه در مصر دارد. هرچند قسمت‌هایی از این سند پاره شده و بخش‌هایی از نوشته ناخوانا است، ولی از متن نوشته مشخص است که کمبوجیه در مورد معابد مصر سیاست سختی در پیش گرفته و بجز معبد پتاح در ممفیس، معبد ونخم (Venkhem) در شمال ممفیس و معبد نیل در هلیوپولیس، درآمد دیگر معابد مصری به دستور کمبوجیه کاهش یافته است (بروسیوس، ۱۴۰۰: ۸۲) و در مورد درآمدهای جنسی که معابد مصری در زمان آمازیس داشته‌اند محدودیت‌های سختی اعمال شده است. این درحالی است که الواح سنگی دارای کتیبه مربوط به هدایای شاهانه به معابد که تا سال ۵۲۵ پ.م. بسیار زیاد بوده‌اند، در دوره کمبوجیه ناپدید می‌شوند و برخی اسناد نیز گواهی می‌دهند که در زمان فرمانروایی کمبوجیه در مصر بر مقدار خراج افزوده شده و بدون شک معابد مصری نیز مشمول این تصمیم شده‌اند (بریان، ۱۳۷۹: ۱/۱۶۵-۱۶۶).

پاپيروس دموتی نشان می‌دهد که این کاهش درآمدها به منظور تقلیل قدرت کاهنان و محافظت از موقعیت مالی دولت هخامنشی صورت گرفته است (بروسیوس، ۱۴۰۰: ۸۲) و البته فشار مالی بر معابد پیش از این توسط کورش و کمبوجیه در بابل و دیگر مناطق نیز اعمال شده بود و موضوع تازه‌ای نبود. بنابراین احتمال دارد که تصویر منفی کمبوجیه تاحدودی مربوط به زمان فتح و سازماندهی مصر بوده باشد (بریان، ۱۳۷۹: ۱/۱۶۵-۱۶۶) و این سیاست‌های مالی منجر به نفرت کاهنان از کمبوجیه و گسترش دشمنی نسبت به او در بین جامعه مصر شده باشد (فرای، ۱۳۸۲: ۱۶۰). این موضوع به خوبی در تاریخ‌نگاری باستان مشهود است و روایت‌های هرودت را توجیه می‌کند، که کمبوجیه را به‌عنوان پادشاهی معرفی می‌کند که به مقدسات مصری بی‌احترامی کرده است. فرای بر این باور است که هرودت به دلیل این واکنش‌ها و وضعیت مالی معابد، روایت‌هایی را در مورد کمبوجیه ارائه داده که با واقعیت‌ها هم‌خوانی ندارد (فرای، ۱۳۸۲: ۱۶۰؛ فرای، ۱۳۷۷: ۱۴۴). در حالی که روایت‌های تاریخی و سند دموتی حاکی از رفتارهای خشونت‌آمیز کمبوجیه است، اطلاعات باستان‌شناختی مصری مرتبط با او، شخصیت دیگری از وی را به نمایش می‌گذارند. به‌ویژه، داده‌های دیوانی در سال نخست پادشاهی کمبوجیه نشان می‌دهد که زندگی روزمره و اقتصادی مصری‌ها پس از جنگ به سرعت به روال عادی خود بازگشته و آسیب جدی ندیده است (Posener, 1936: 169; Gyles, 1959: 69). این مسئله نشان‌دهنده توانایی کمبوجیه در مدیریت اوضاع و استفاده از شیوه‌های دیپلماسی برای حفظ ثبات در مصر بوده است. در ادامه به این اسناد پرداخته خواهد شد.

۱. کتیبه اوجاهورسنت

یکی از مهم‌ترین اسناد مصری، کتیبه شرح حال‌گونه‌ای به خط هیروگلیف است که روی تندیس اوجاهورسنت، افسر بلندپایه و فرمانده نیروی دریایی فراعنه مصر نوشته شده است. این تندیس، که امروزه با عنوان «واتیکان نئوفوروس» در موزه واتیکان نگهداری می‌شود، در اصل در معبد نئیت در سائیس در سال‌های سوم و چهارم پادشاهی داریوش یکم قرار داشته است (برشانی، ۱۳۸۵: ۳۷۸؛ رجبی، ۱۳۸۷: ۱۹۱/۲). این کتیبه حاوی اطلاعات ارزشمندی درباره نقش کمبوجیه در تجدید بناهای مهم و احترام به سنت‌های مصری است و به نحوی جزئیات مربوط به همکاری کمبوجیه با مقامات محلی و توجه او به چهره‌های مذهبی و ملی مصر را بیان می‌کند. متن کتیبه نشان می‌دهد که کمبوجیه به مقام‌های محلی اجازه داده تا در امور مذهبی و سیاسی فعال باشند و خود را در کنار آن‌ها قرار دهد، به گونه‌ای که از اوجاهورسنت به‌عنوان «دوست» و «مدیر کاخ» و از کمبوجیه به‌عنوان «شاه مصر علیا و سفلی» یاد می‌شود. اوجاهورسنت در این متن، ضمن شرح کار و منصب خود در دوران کمبوجیه و داریوش یکم، نمونه‌ای از یک صاحب‌منصب مصری را به تصویر می‌کشد که تحت حکومت پارسیان به خدمت مشغول بوده است. او پیش از آنکه پزشک ارشد کمبوجیه شود، در زمان فرعون آمازیس (۵۷۰-۵۲۶ پ.م.) و پسامتیک سوم (۵۲۶-۵۲۵ پ.م.) در یاسالار نیروی دریایی بود. در این کتیبه، کمبوجیه هم با القاب فراعنه مصری، یعنی «شاه مصر علیا و مصر سفلی»،

و هم با یک عنوان شخصی شاهی، مسوتی-رع («فرزند رع»)، مورد اشاره قرار گرفته است (Posener, 1936: 1-26; Lichtheim, 1960: 3/36-41; بروسیوس، ۱۴۰۰: ۷۳-۷۵).

اعطای مقامی نیمه‌ایزدی به شاهان پارسی، تداوم یک سنت مصری است (بروسیوس، ۱۴۰۰: ۷۶). بر اساس نوشته‌های روی این مجسمه، کمبوجیه از اوجاهورسنت خواسته بود تا برای او عناوینی سلطنتی هم‌تراز با فراعنه پیشین مصر تنظیم کند. هدف کمبوجیه از این اقدام، معرفی خود به عنوان جانشین مشروع سلسله سائیت بود؛ سلسله‌ای که تاج و تخت را از آمازیس غاصب، که پادشاهی را از فرعون قانونی، آپریس، ستانده بود، بازپس گرفته بود (برشانی، ۱۳۸۵: ۳۷۸). اوجاهورسنت با جلب توجه کمبوجیه به لزوم بازسازی معبد نئیت در سائیس، برای خود کسب اعتبار می‌کند. سائیس، پایتخت سلسله فراعنه پیشین مصر، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است. نئیت، ایزدبانوی مصری که با تاجی سرخ‌رنگ (نماد مصر سفلی) به تصویر کشیده می‌شد، به‌ویژه از آن جهت مورد احترام فراعنه بود که آن‌ها خود را تحت حمایت او می‌دانستند (بروسیوس، ۱۴۰۰: ۷۶).

بنابراین، کمبوجیه هم‌چون پدرش کورش بزرگ، سیاست تساهل و تسامح مذهبی را در پیش گرفت. او با احترام به خدایان مصر، بازسازی معابد، و تضمین اجرای آیین‌های مذهبی، در پی نشان دادن خود به عنوان جانشینی مشروع برای فراعنه پیشین مصر بود. به این ترتیب، کمبوجیه تلاش می‌کرد تا به‌عنوان شاهی عادل شناخته شود که در دوران حکومتش، به‌رغم خارجی بودن، شرایط زندگی تفاوت چندانی با دوران فراعنه بومی ندارد. ماجرای اوجاهورسنت نیز نشان می‌دهد که نخبگان بومی نه تنها از دربار شاهی کنار گذاشته نمی‌شدند، بلکه می‌توانستند در دوره حکومت شاهان پارسی به موفقیت‌های چشم‌گیری دست یابند (بروسیوس، ۱۴۰۰: ۷۶؛ بریان، ۱۳۷۹: ۱۶۰/۱-۱۶۱؛ کورت، ۱۳۸۹: ۵۱).

در خصوص انتقاداتی که در مورد سندیت کتیبه اوجاهورسنت مطرح شده، مبنی بر اینکه اوجاهورسنت چاپلوس داریوش بوده و سخنانش فاقد اعتبار است، باید گفت که این انتقادات وارد نیستند. با توجه به اینکه رویدادها در همان زمان رخ داده‌اند و مجسمه نیز در دید عموم در معبد سائیس قرار داشته، بسیار بعید است که اوجاهورسنت خواسته باشد حقیقت را در مورد کمبوجیه تحریف کند (برشانی، ۱۳۸۵: ۳۸۰). به علاوه، حضور اوجاهورسنت در دربار کمبوجیه پیش از رسیدن داریوش به قدرت، این فرضیه را تقویت می‌کند که اظهارات او در مورد کمبوجیه مبتنی بر واقعیت بوده است.

۲. نوشته مهر کمبوجیه به خط هیروگلیف

نوشته مهر کمبوجیه که به خط هیروگلیف نگاشته شده است، یکی از شواهد باستان‌شناختی است که به تحلیل شخصیت و سیاست‌های وی در مصر، به ویژه در زمینه تعامل با فرهنگ و دین محلی می‌پردازد. این مهر به‌طور خاص به عنوان ابزاری برای نشان دادن احترام کمبوجیه به خدایان مصر و ادعای او مبنی بر مشروعیت در مقام فرمانروایی بر مصر طراحی شده است.

متن نوشته مهر به این صورت است: «شاه مصر علیا و سفلی، محبوب ایزدبانو واجت^۱ (Wadjet)، فرمانروای (شهر) ایمت (Imet)، آن بزرگ، چشم خورشید، فرمانروای آسمان، محبوب خدایان، به او زندگی‌ای مانند (زندگی) رع (Re) (خدای خورشید) داده شده است.» (Hodjache and Berlev, 1977: 37-39). این نوشتار به وضوح به نقش کمبوجیه به عنوان یک فرمانروای خارجی اشاره دارد که خود را وفادار به آیین‌های مصری معرفی می‌کند، به خدایان مصر احترام می‌گذارد و خود را به‌عنوان جانشینی مشروع برای فراعنه معرفی می‌کند که بر اساس سنت‌های دینی و

^۱ «واجت» به‌عنوان ایزدبانوی مصری شهر ایمت، بیانگر همبستگی میان دو بخش مهم مصر، مصر علیا و سفلی، است. این ایزدبانو نه تنها به عنوان حافظ شاه عمل می‌کرد، بلکه نماد وحدت ملی نیز به شمار می‌رفت (بروسیوس، ۱۴۰۰: ۷۳).

فرهنگی آن زمان بنا شده بود. هم‌چنین نشان می‌دهد که کمبوجیه نه تنها به‌عنوان یک قهرمان نظامی، بلکه به‌عنوان یک سیاستمدار با درک فرهنگی و مذهبی عمیق عمل کرده است (گیرشمن، ۱۳۸۴: ۱۷۹؛ بریان، ۱۳۷۹: ۱۶۰/۱-۱۶۱). بنابراین، مهر کمبوجیه نماد حاکمیت او بر مصر و تعلق خاطر به رسمیت شناختن آداب و رسوم محلی است.

۳. سایر اسناد باستان‌شناختی

دیگر اسناد مصری نیز بیانگر آن هستند که کمبوجیه همان رویه بیست و شش سلسله گذشته را دنبال کرده است. او در نگاره‌ها مطابق سنت مصری و بدون ردای ایلامی، در برابر خدایان به صورت زانو زده به تصویر کشیده شده است (داندامایف، ۱۳۸۱: ۱۱۰؛ داندامایف، ۱۳۸۱: الف: ۱۵۴).

پاپیروسی از الفانتین به‌دست آمده که به غارت و انهدام معابد مصری توسط سپاه کمبوجیه اشاره دارد (برشانی، ۱۳۸۵: ۳۸۰)، اما اسناد بعدی بیانگر آن است که کمبوجیه دستور توقف آن را داده و تلاش کرده تا خسارات وارده به معابد را جبران کند (Posener, 1936: 6-11). طبق گفته دیگر اسناد، کمبوجیه دستور داده تا سنگ‌های لازم برای بازسازی معابد از معادن سنگ در بیابان حمامات آورده شود (Posener, 1936, no. 28؛ اومستد، ۱۳۸۳: ۱۲۴). داده‌های دیوانی نیز نشان می‌دهند که زندگی اقتصادی مصریان پس از فتح به سرعت به روال عادی بازگشته و آسیب جدی ندیده است (Posener, 1936: 169; Gyles, 1959: 69). کمبوجیه هم‌چنین سه پادگان در دفته، ممفیس و الفانتین برای حفاظت از مرزهای مصر ایجاد کرد (اومستد، ۱۳۸۳: ۱۲۳).

به‌صورت کلی، ویرانی معابد و کاهش درآمد آن‌ها در دوران کمبوجیه، نشان‌دهنده چالش‌های سیاسی و اجتماعی دوره هخامنشیان در مصر است. التهاب‌های ایجاد شده در نتیجه این فشارها، نه تنها بر وضعیت اقتصادی معابد، بلکه بر پذیرش کمبوجیه به عنوان یک پادشاه مشروع تأثیر گذاشت. روایت‌های تاریخی در این زمینه، به‌ویژه از منظر هرودت، هرچند بعدی پررنگ از واقعه را نشان می‌دهند، اما باید در نظر داشت که این روایت‌ها تحت تأثیر احساسات و ایدئولوژی‌های زمان خود قرار داشته‌اند و به نوعی تحریف واقعیت‌ها هستند.

د) ابقای مقامات مصری در مناصب اداری پیشین خود: کمبوجیه به پیروی از سیاست‌های پدرش، از سازوکارهای سنتی حکومت در مصر استقبال کرد و به مصری‌ها اجازه داد که در اجرای آداب مذهبی و در امور خصوصی خود آزاد باشند. این سیاست به این معنی بود که بسیاری از مصری‌ها در مناصب اداری-دولتی خود که برخی از آنها به‌صورت موروثی در یک خانواده حفظ می‌شد، ابقا شدند. یکی از نمونه‌های بارز در این زمینه، اوجاهورسنت است که علاوه بر حفظ سمت‌های پیشین خود، مانند فرماندهی سپاه و کاهن اعظمی، به مناصب جدیدی چون پزشک خاص دربار و مشاور پادشاه بزرگ در امور مصر نیز دست یافت (Posener, 1936: 1-26). اوجاهورسنت نماینده‌ای از نخبگان بومی بود که به خوبی توانست در دوران حکومت خارجی، نقش خود را حفظ کند. خنوممبر (Khnumibre) نیز از دیگر افرادی بود که در دوره کمبوجیه ابقای نقش کرد. او پسر سرپرست معادن سنگ «وادی حمامات» بود و در سال ۵۲۶ پ.م. و در زمان آمازیس، جانشین پدرش شده بود. پس از فتح مصر توسط کمبوجیه، او نیز به کار خود ادامه داد و در یکی از کتیبه‌های خود به نام کمبوجیه اشاره کرده است (Posener, 1936: 95). این نشان می‌دهد که مدیریت استخراج سنگ معادن وادی حمامات تا پنجاه سال پس از این (۴۷۳ پ.م.) به‌دست یک شخص پارسی نبود و سیاست کمبوجیه در ابقای متخصصان محلی قابل ملاحظه است.

کمبوجیه با استفاده از مشاوران و مقامات مصری، توانست وضعیت سیاسی و اجتماعی را در مصر تثبیت کند و نشان دهد که هدف او حفظ ثبات و بهبود شرایط اقتصادی در این سرزمین بوده است (داندامایف، ۱۳۸۱: ۱۱۲). سه پادگانی که در مرزهای مصر ایجاد شدند نیز در راستای همین هدف بوده است. تحلیل‌های به‌دست آمده از کتیبه

اوجاهورسنت و دیگر اسناد باستان‌شناختی، نشان می‌دهند که کمبوجیه به حفظ ساختار اداری و اجتماعی پیشین، احترام به نخبگان محلی و تلاش برای تلفیق سنت‌ها و حفظ ثبات در مصر تمایل داشت. بنابراین، بسیاری از نهادهای اداری پیشین را حفظ کرده و به مقامات محلی فرصت ادامه فعالیت‌های خود را داده است. این استراتژی در ایجاد ثبات و آرامش پس از فتح بسیار موثر بود و نشان‌دهنده تدبیر کمبوجیه است.

تحلیل

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که بین روایت‌های تاریخی و داده‌های باستان‌شناختی در مورد کمبوجیه و اقدامات او در مصر، تضادهای قابل توجهی وجود دارد. روایت‌های تاریخی، به ویژه منابع یونانی نظیر هرودت، کمبوجیه را به عنوان فردی بی‌رحم، ستمگر و بی‌اعتنا به فرهنگ و مذهب مصری تصویر می‌کنند. داستان کشتن گاو آپیس و نسبت دادن جنون به او، نمونه‌ای از این تصویر منفی است که در تاریخ‌نگاری باستان شکل گرفته است. در مقابل، شواهد باستان‌شناختی، به ویژه کتیبه‌های یافت شده در سراپیوم (محل دفن گاوهای آپیس)، تصویری متفاوت از کمبوجیه ارائه می‌دهند. این کتیبه‌ها نشان می‌دهند که گاو آپیس در سال ۵۲۴ پ.م. با تشریفات خاصی به خاک سپرده شده و کمبوجیه به عنوان شاه مصر، در این مراسم احترام گذاشته است. این اسناد مصری به صراحت نشان می‌دهند که مرگ گاو آپیس طبیعی بوده و هیچ نشانه‌ای از خشونت یا بی‌احترامی از سوی کمبوجیه وجود ندارد. استدلال اصلی پژوهش بر این پایه استوار است که روایت‌های تاریخی، به ویژه روایت‌های هرودت، نمی‌توانند به عنوان منابعی کاملاً بی‌طرف و دقیق در نظر گرفته شوند و نیازمند بررسی دقیق و انتقادی هستند.

تحلیل دقیق اسناد و کتیبه‌های مصری، نشان می‌دهد که کمبوجیه نه تنها به باورها و آیین‌های مصریان بی‌احترامی نکرده، بلکه برای گاو آپیس مراسم تدفین باشکوهی برگزار کرده و به عنوان شاه مصر، در این مراسم نقش داشته است. این یافته‌ها ادعاهای هرودت و دیگر مورخان یونانی مبنی بر بی‌احترامی کمبوجیه به گاو آپیس، معابد مصری و بی‌احترامی به جسد آمیزیس و دیگر اتهامات وارده بر او را رد می‌کنند. بنابراین، روایت‌های تاریخی یک‌سویه و منفی نمی‌توانند به تنهایی مبنای قضاوت در مورد این شخصیت تاریخی قرار گیرند و برای درک بهتر دوره حکومت کمبوجیه در مصر، ضروری است که به شواهد باستان‌شناختی به عنوان منابعی مکمل و اغلب معتبرتر توجه شود. با ترکیب و تحلیل این دو دسته از منابع، می‌توان به درک جامع‌تر و واقع‌بینانه‌تری از شخصیت و اقدامات کمبوجیه در مصر دست یافت. تاکید صرف بر روایات تاریخی، به ویژه روایت‌های هرودت، می‌تواند منجر به تحریف واقعیت‌ها و ارائه تصویری نادرست از این دوره تاریخی شود. زیرا روایت‌های تاریخی، همواره تحت تأثیر دیدگاه‌ها و تعصبات نویسندگان خود قرار دارند و برای رسیدن به حقیقت، نیازمند بررسی دقیق و انتقادی هستند.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر، با هدف بررسی تعاملات فرهنگی و هنری میان ایران و مصر در دوره هخامنشیان، به تحلیل تطبیقی روایات تاریخی و شواهد باستان‌شناختی مربوط به حضور کمبوجیه در مصر پرداخت. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که تصویر ارائه شده از کمبوجیه در منابع یونانی، به ویژه آثار هرودت، تا حد زیادی تحت تأثیر پیش‌داوری‌ها، خصومت‌ها و دیدگاه‌های جانبدارانه مورخان یونانی بوده است. این مورخان با تکیه بر منابع شفاهی و اغلب خصومت‌آمیز، کمبوجیه را پادشاهی مستبد، دیوانه و بی‌احترام به آداب و رسوم مصری معرفی کرده‌اند. در مقابل، شواهد باستان‌شناختی شامل سنگ‌نبشته‌های مقبره گاو آپیس، کتیبه اوجاهورسنت، آثار معماری و اشیاء تدفینی، که اغلب واقعیت‌های عینی و ملموس‌تری را منعکس می‌کنند، تصویری متفاوت از کمبوجیه و نحوه مدیریت

او در مصر ارائه می‌دهند. این شواهد نشان می‌دهند که کمبوجیه با اتخاذ سیاست تساهل و تعامل در خصوص حفظ ثبات اقتصادی و اجتماعی مصر، تعامل با نخبگان محلی و احترام به سنت‌ها و آیین‌های مذهبی مصری، سعی در حفظ فرهنگ و سنت‌های مصر داشته و تلاش کرده است تا خود را به عنوان جانشینی مشروع برای فرآیند معرفی کند.

این تضادها نشان می‌دهند که روایت‌های تاریخی نمی‌توانند به‌عنوان منابعی کاملاً بی‌طرف و دقیق در نظر گرفته شوند و نیازمند بررسی دقیق و انتقادی با توجه به زمینه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی زمان خود هستند. به‌ویژه، روایت‌های هرودوت که به شدت متکی بر منابع شفاهی خصوصاً آمیز و تحت تأثیر تحریف‌های ضدایرانی بوده‌اند، تصویری کاملاً منفی و احتمالاً نادرست از کمبوجیه ارائه می‌دهند. بنابراین برای درک بهتر دوره حکومت کمبوجیه در مصر، ضروری است که روایت‌های تاریخی، به‌ویژه روایت‌های هرودوت، با احتیاط و دقت مورد بررسی قرار گیرند و به شواهد باستان‌شناختی به‌عنوان منابعی مکمل و اغلب معتبرتر توجه شود. با ترکیب و تحلیل این دو دسته از منابع، می‌توان به درک جامع‌تر و واقع‌بینانه‌تری از شخصیت و اقدامات کمبوجیه در مصر دست یافت و از قضاوت‌های یک‌سویه و مبتنی بر پیش‌داوری‌ها اجتناب کرد.

درصد مشارکت نویسندگان

این مقاله حاصل پژوهش میدانی و کتابخانه‌ای نویسنده بوده و تمام کارهای مربوطه توسط وی صورت پذیرفته است.

تعارض منافع

ضمن رعایت اخلاق نشر، در این پژوهش هیچ‌گونه تعارض منافع وجود ندارد.

منابع

- آذری، علاءالدین (۱۳۵۱)، «روابط ایران و مصر در عهد باستان»، *بررسی‌های تاریخی*، سال هفتم، شماره ۴، صص ۱۶۸-۱۲۷.
- استرابو (۱۳۸۲)، *سرزمین‌های زیر فرمان هخامنشیان در جغرافیای استرابو*، ترجمه همایون صنعتی‌زاده، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار یزدی.
- اومستد، ا. ت. (۱۳۸۳)، *تاریخ شاهنشاهی هخامنشی*، ترجمه محمد مقدم، چاپ سوم، تهران: علمی و فرهنگی.
- برشانی، ا. (۱۳۸۵)، «اشغال مصر توسط ایران»، در: ایلیا گرشویچ (گردآورنده)، *تاریخ ایران دوره هخامنشیان*، مرتضی ثاقب‌فر، تهران: جامی، صص ۵۰۲-۵۲۸.
- بروسیوس، ماریا (۱۴۰۰)، *شاهنشاهی هخامنشی، از کورش بزرگ تا اردشیر اول*، ترجمه هایدی مشایخ، چاپ چهارم، تهران: نشر ماهی.
- بریان، پی‌یر (۱۳۷۹)، *تاریخ امپراتوری هخامنشیان (از کورش تا اسکندر)*، ترجمه مهدی سمسار، جلد ۱، چاپ سوم، تهران: زریاب.
- پیرنیا، حسن (۱۳۸۱)، *تاریخ ایران باستان*، جلد ۱، چاپ هشتم، تهران: دنیای کتاب.
- خسروشاهی، سید هادی (۱۳۷۹)، «روابط تاریخی-فرهنگی ایران و مصر»، *مطالعات آفریقا*، شماره ۲، صص ۱۲۵-۱۵۰.
- داندامایف، م. آ. (۱۳۸۱ الف)، *ایران در دوره نخستین پادشاهان هخامنشی*، ترجمه روحی ارباب، چاپ سوم، تهران: علمی و فرهنگی.

- داندمایف، م. آ. (۱۳۸۱ ب)، *تاریخ سیاسی هخامنشیان*، ترجمه خشایار بهاری، تهران: کارنگ.
- دیاکونوف، م. م. (۱۳۸۴)، *تاریخ ایران باستان*، ترجمه روحی ارباب، چاپ پنجم، تهران: علمی و فرهنگی.
- رجبی، پرویز (۱۳۸۷)، *هزاره‌های گمشده*، جلد ۲: *هخامنشیان به روایتی دیگر*، چاپ سوم، تهران: توس.
- رضا، موسی (۱۳۹۱)، «کمبروجیه و چگونگی فتح مصر»، *رشد آموزش تاریخ*، شماره ۴۹، صص ۱۲-۲۱.
- سیسیلی، دیودور (۱۳۸۴)، *ایران و شرق باستان در کتابخانه تاریخی*، ترجمه اسماعیل سنگاری و حمید بیکیس شورکایی، تهران: جامی.
- شاپور شهبازی، ع. (۱۳۴۹)، *کوروش بزرگ: زندگی و جهاننداری بنیادگذار شاهنشاهی ایران*. شیراز: دانشگاه پهلوی.
- شارپ، رالف نورمن (۱۳۴۶)، *فرمانهای شاهنشاهان هخامنشی*، شیراز: شورای مرکزی جشنهای شاهنشاهی.
- شهبازی، علیرضا شاپور (۱۳۴۹)، *کوروش بزرگ: زندگی و جهاننداری بنیانگذار شاهنشاهی ایران*، تهران: دانشگاه پهلوی.
- طاووسی، محمود، علیرضا هژبری نوبری و رحیم ولایتی (۱۳۸۵)، «بررسی تاثیر هنر مصر در دوره هخامنشیان بر اساس یافته‌های باستان‌شناسی»، *دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران*، سال ۲، شماره ۱۸۰، صص ۱۹۳-۲۰۸.
- فرای، ریچارد نلسون (۱۳۷۷)، *میراث باستانی ایران*، ترجمه مسعود رجب‌نیا، چاپ پنجم، تهران: علمی و فرهنگی.
- فرای، ریچارد نلسون (۱۳۸۲)، *تاریخ باستانی ایران*، ترجمه مسعود رجب‌نیا، چاپ دوم، تهران: علمی و فرهنگی.
- فوتیوس (۱۳۸۰)، *خلاصه تاریخ کتزیاس از کوروش تا اردشیر (معروف به خلاصه فوتیوس)*، ترجمه کامیاب خلیلی، تهران: کارنگ.
- فایز، مقامی، جهانگیر (۱۳۴۸)، «مسأله کشته شدن گاو آپیس به دست کمبروجیه»، *بررسی‌های تاریخی*، سال ۴، شماره ۱، صص ۱۲۷-۱۳۸.
- کورت، آملی (۱۳۸۹)، *هخامنشیان*، ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، چاپ ششم، تهران: ققنوس.
- کوک، جان مانوئل (۱۳۸۵)، «ظهور هخامنشیان و بنیان‌گذاری امپراتوری هخامنشی»، در: ایلیا گرشویچ (گردآورنده)، *تاریخ ایران دوره هخامنشیان*، مرتضی ثاقب‌فر، تهران: جامی، صص ۱۱-۱۲۱.
- کوک، جان مانوئل (۱۳۸۸)، *شاهنشاهی هخامنشی*، ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، چاپ چهارم، تهران: ققنوس.
- گزنون (۱۳۸۳)، *کوروش‌نامه*، ترجمه رضا مشایخی، چاپ چهارم، تهران: علمی و فرهنگی.
- گلو، عباس (۱۳۸۰)، «مدخلی بر روابط تاریخی ایران و مصر»، *فصلنامه تاریخ روابط خارجی*، شماره ۷-۸، صص ۱۹۸-۱۸۵.
- گیرشمن، رومن (۱۳۸۴)، *ایران از آغاز تا اسلام*، ترجمه محمد معین، تصحیح میترا مهرآبادی، چاپ چهارم، تهران: دنیای کتاب.
- منتظری، سید سعیدرضا (۱۳۹۱)، «روابط خارجی شاهان هخامنشی»، *مجله مطالعات ایرانی*، سال ۱۱، شماره ۲۱، صص ۲۴۷-۲۷۰.
- ولایتی، رحیم (۱۳۸۹)، «تأثیر هنر ملل تابعه امپراتوری هخامنشیان بر هنر و معماری آنها»، *باغ نظر*، شماره ۱۴، صص ۸۷-۹۴.
- ولایتی، رحیم (۱۳۹۶)، «بررسی و مقایسه‌ی تناسب‌های انسانی در هنر مصر و ایران دوره هخامنشی»، *مطالعات باستان‌شناسی*، سال نهم، شماره ۲، صص ۲۱۱-۲۲۷.

References

- Atkinson, K. M. T. (1956), The legitimacy of Cambyses and Darius asking of Egypt, *JAOS*, pp. 167-177.
- Bresciani, E. (1958). La satrapia d'Egitto. *SCO*, 7, pp. 132-188.
- De Meulenaere, H. (1951), *Herodotos over de 26ste Dynastie*, Leuven.
- Diodorus of Sicily (1968), *The Library of History*, vol. 1-2, translation By C. H. Oldfather, Cambridge (Mass.) & London, The Loeb Classical Library.
- Gyles, M. F. (1959), *Pharaonic policies and administration, 663 to 323 B. C.*, Chapel Hill.
- Herodotus (1957), *The Persian Wars*, translated by A. D. Godley, Cambridge (Mass.) & London, The Loeb Classical Library.
- Hodjache, S. and O. Berlev (1977), Le sceau de Cambyse. *Chronique d'Egypte*, 52/103, pp. 37-39.
- Kent, Ronald G. (1953), *Old Persian; Grammer, Texts, Lexicon*, American Oriental Society, New Haven.
- Lichtheim, M. (1960), *Ancient Egyptian Literature, A Book of Readings*, Vol. 3: The Late Period, Berkeley, Los Angeles, London.
- Pliny (1947), *Natural History*, By H. Racham & M. A. London, The Loeb Classical Library, London.
- Plutarch (1832), *Plutarch's Lives*, Translated by John Langhorne D. D & William Langhorne M.A, The Loeb Classical Library, London.
- Posener, Geroges (1936), *La premiere domination Perse en Egypte : recueil d'inscriptions Hieroglyphiques*, Institut francais d'archeologie orientale, Le Caire.
- Strabon (1966), *The Geography of Strabo*, translated by H. L. Jones, Cambridge (Mass.) & London, The Loeb Classical Library.